

Efterord
Astrid Trotzig

Det händer ibland att man läser verk som man hänförs, fascineras och blir djupt tagen av och som man vill säga något klokt och insiktsfullt om. Man vill förklara varför boken har gett en känsla av insikt, förståelse och kunskap. Men det enda man kan säga är: Läs den! Läs den och du kommer att förstå, du kommer att känna som jag. Åtminstone är det vad man tror och hoppas, önskar. Att få dela den känslan och upplevelsen med andra.

Maus är ett sådant verk. Under mina första tjugo år var den en av de tre viktigaste böckerna som kom att prägla min förståelse av Förintelsen. De andra var Anne Franks dagbok och Primo Levis *Är detta en människa?* Jag har i efterhand tänkt att dessa tre böcker kompletterar varandra, inte bara för att deras berättelser och öden är svåra att värja sig mot eller för att jag läste dem. under rätt tid i livet, i rätt ålder för de olika böckerna - tonårsflickan, ynglingen och den vuxne mannen utan för att de på olika sätt gör det möjligt att förstå något av det ogripbara: antalet mördade under Förintelsen är ofattbart många, men varje offer bar ett namn, var en individ, en levande människa som du och jag. Detta har hänt, här är deras berättelser, deras erfarenhet.

Varje folkmord tycks åtföljas av ett ifrågasättande av antal dödade, strategier och tillvägagångssätt. Och inte minst: vems rapporteringar kan man lita på, vem har tolkningsföreträde, vem skriver historien? Vem vinner på att ljuga? Hur kan vi, som inte var där, avgöra vem som talar sanning? Folkmord och massdöd har en skrämmande men många gånger begriplig tendens att: förbli abstrakta, avlägsna företeelser i historien och alltid någon annanstans i världen, som vi har svårt att relatera till i vår svenska nutida vardag. Vi skyddar oss genom att säga att vi vet för lite, eller inte har något konkret att förhålla oss till, det måste finnas vittnesskildringar och trovärdiga rapporteringar för att vi ska kunna ta till oss information och fakta, och det måste finnas individuella öden att ta del av för att väcka vår insikt och våra känslor. Så tycks vår mänsklighet fungera.

Även om det känns groteskt att ställa ett folkmord mot ett annat går det inte att bortse från att Förintelsen saknar motstycke i historien. Med tiden faller historien i glömska om inte minnet och kunskapen hålls vid liv. Och vi har tiden emot oss. Förintelsens överlevare minskar i antal. Vi får inte glömma. Vi får inte låta tiden ge plats för revisionistiska krafter. Jag vet att det kan vara vanskligt att ta till stora ord, men vi som lever här och nu, det är vårt ansvar att sprida kunskapen om Förintelsen vidare till kommande generationer, gång på gång.

Jag har använt mig av Maus som introduktion till Förintelsen, stuckit den i handen på min styvson redan när han var tolv år och var intensivt intresserad av andra världskriget, gett den i konfirmationspresent till min systerson, jag har läst den med min då åttaårige son. Jag minns att Dorotea Bromberg försiktigt kommenterade att han kanske var lite för ung. Men för mig blev högläsningen av Maus med min son det optimala sättet att för första gången kunna berätta och samtala om andra världskriget, Hitler, nazismen och Förintelsen, som han redan hade hört talas om till exempel genom nyhetsmedia och spelfilmer, men knappast kunde ha någon egen uppfattning eller djupare kunskap om. Som förälder vill man gärna vara den som först introducerar sådana allvarliga ämnen och man famlar efter redskap som kan vara till hjälp. Maus har varit ett sådant redskap för mig. Jag slogs av hur enastående Maris var i det avseendet, hur tillgängligt verket är, även för ett barn. Hur tacksamt serieformatet är för

samtal med ett barn, inte minst tack vare sitt tydliga bildspråk; här är judarna möss medan nazisterna är katter. Mycket mer behöver man inte förklara för ett barn om nazismens syn på judar.

Samtidigt rymmer greppet en komplexitet och en nästintill kontraproduktiv aspekt: genom att använda samma sorts kategorisering av människor som nazismen, ställer Spiegelman frågan på sin spets. I hans bildvärld är en snäll karikatyr av nationalkaraktärer (svenskar avbildas för övrigt som renar) lika mycket ett ifrågasättande av den sortens uppdelning av människor. Folkmord är en del av människans historia. Även om man inte vill tro att det är möjligt att Förintelsen upprepas måste vi vara fortsatt vaksamma och medvetna om vad förföljelse av människor på grund av etnisk eller annan grupptillhörighet kan leda till. Nazismen utplånade större delen av Europas judar, men antisemitismen lever kvar, här och annorstädes.

Serieformatet utgör en egen konstform, den rymmer alla genrer och uttryck. Det är en komplex och synergetisk konstform; text och bild kan komplettera eller motsäga varandra men de kan inte vara utan varandra. Ändå anses den oftast banalare än både litteraturen eller bildkonsten. Att överhuvudtaget använda serieromanen för att skildra något så ohyggligt som Förintelsen var i sig nyskapande och en oväntad kombination när den först publicerades. Och fastän jag har läst om Maus I & II flera gånger under årens lopp blir jag alltid lika drabbad och fascinerad av hur samspelet mellan form och innehåll lyfter verket till en helt egen nivå.

Maus är förvisso en lättläst och tillgänglig bok, den är enkel och åskådlig och kongenial i sin form. Men banal är den inte. När jag som 17-åring läste Maus / för första gången var det främst formen som kändes så omvälvande. När jag läste den med min son slogs jag emellertid av att Maus rymmer så mycket mer än en skildring av Förintelsen utifrån Vladeks och Anjas minnen och erfarenheter. Det är lika mycket en smärtsam process för sonen, för Art, det är ett sökande efter svar, efter förståelse: vad var det som hände? Hur ska ett barn, även om han har blivit vuxen, kunna förstå och försonas med vad föräldrarna har upplevt och genomlevt, att det är detta de har fått utstå? Att de tvingas leva med minnet av det ofattbara.

Jag misstänker för övrigt att det i så gott som varje familj finns svårigheter som man inte talar öppet om, som påverkar relationen, som man kommer att ångra om man inte tar upp. Här kan var och en av oss känna igen oss i Art, både som barn till våra föräldrar, som del i en familj, och som kunskapssökare om Förintelsen.

Och formen hos Spiegelman är betydligt mer än text och bild, här finns en tydlig narrativ konstruktion: det ickelinjära berättandet, de olika tidsplanen som vävs samman i pendlingen mellan nu och då, mellan vardagens trivialiteter och gräl mellan Art och hans pappa, och Vladeks berättelse om en helt annan vardag och verklighet. Maus är dessutom en metaberättelse, en berättelse om tillblivelsen av det verk du håller i handen, om arbetsprocessen, samtalen med pappan som är grunden till historien och även själva genomförandet - tecknandet.

Varför ska man läsa Maus, vad har det med mig att göra, med oss i Sverige, idag? Hur ska man motivera en ung människa att läsa den, när det ofta är så att det bästa sättet att få någon att avstå från att läsa en specifik bok är att entusiastiskt rekommendera den? Hur ska man motivera en ovan serieroman-läsare eller den som redan har läst andra vittnesskildringar att välja just Maus?

Numera samsas vittneslitteraturen med alternativa historieskrivningar om andra världskriget och Förintelsen i litteratur och på film. Nog för att det kan vara underhållande, befriande och i bästa fall tankeväckande med sådana alternativa historieskrivningar kan jag inte låta bli att undra vad det är för bild som då fastnar i unga människors medvetande. Med risk för att framstå som humorbefriad, men jag tänker att det just därför kanske är angeläget att våga vara allvarlig, att påminnas om historiska fakta, att ta del av de överlevandes vittnesbörd på nytt eller för första gången. För är det inte så att man bara kan förhålla sig till de alternativa historieskrivningarna om man har historiska fakta som stadig grund? Att det annars finns en risk att man börjar tvivla på eller tappar bort dessa fakta, vilket i sämsta fall kan leda till revisionism? För i ett avseende kan revisionismen om Förintelsen rentav framstå som begriplig: att föreställa sig att 6 miljoner människor mördades på ett så välplanerat och systematiskt sätt är nästintill omöjligt att greppa. Det är svårt att acceptera att det ens går att döda så många människor på så kort tid.

Många av de Förintelseförnekare som jag har stött på kan ibland sträcka sig så långt att de medger att visst mördades det judar, och andra, men inte alls i den omfattning som har hävdats och koncentrationslägren var snarast att beteckna som arbetsläger, inget annat. Man kan häpna eller rasa över den sortens revisionism, men återigen: för att inte glömma bort att bakom varje siffra bland Förintelsens offer fanns en levande människa måste vita del av de överlevandes autentiska berättelser, på nytt eller för första gången. Maus är en källa till kunskap om Förintelsen, en av många, men formen och kompositionen gör den unik.

Nyutgivningen av Maus sker året innan ett riksdagsval där Sverigedemokraterna, ett parti med nazistiskt förflutet, har stora möjligheter att komma in i Sveriges riksdag. Inte för att Maus nödvändigtvis ska användas som skrämselfpropaganda mot Sverigedemokraterna, antisemitism eller revisionism, men ibland är minnet alltför kort. För att kunna argumentera mot sådana destruktiva krafter måste man våga vara allvarlig, man måste våga lita på vittnesskildringarna och på sin egen värdegrund.

Det är heller inte för att förstå människors ondska som man främst ska läsa Maus. Eller för att förstå att det även fanns godhjärtade människor i Tredje riket. Det är kort sagt för att ta del av historien som man ska läsa Maus och därigenom förstå hur Förintelsen satte och sätter sina spår i de överlevandes och deras efterlevandes liv, i allas våra liv, oavsett om vi själva var där, är personligt drabbade eller om vi ens har judisk bakgrund.

Man ska läsa Maus för att den rymmer historien och personliga erfarenheter, den är och förblir en angelägen berättelse som kan och bör läsas av nya och kommande generationer. Med risk för att verka naiv och hemfalla åt klyschor; men Maus är ett verk som alltid bör finnas i tryck, alltid bör finnas tillgängligt och som jag önskar kunde spridas och läsas av alla, unga såväl som Samla i hela Sverige, ja, i hela världen. Den vidgar våra vyer, känslomässigt, intellektuellt och konstnärligt. Det är ett verk av det slag som jag tror påverka som betyder något, en viktig bok som gör skillnad.

Stockholm i september 2009